

Original Article

A comparative study of the civil liability of the cause of damage against the bystander of a harmful incident in American law and its design in Iranian law

Abbas Mirshekari ^{*1}, Zahra Takhshid ², Mona Abdi ³

¹ Assistant Professor, Department of Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

² Assistant Professor of Law, Sturm College of Law, University of Denver, U.S.A.

³ Ph. D in private law, Faculty of law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

[20.1001.1.24237566.1403.8.2.7.0](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25403.1508)

[10.22080/LPS.2023.25403.1508](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25403.1508)

Received:

May 5, 2023

Accepted:

July 4, 2023

Available online:

November 18, 2023

Keywords:

Damages, Civil Liability, Infliction of Emotional Distress, Bystanders Liability, Foreseeability, Methods of valuation and calculation.

Abstract

Imagine that A has witnessed an incident in which B injures or kills C. It is undoubtedly painful to witness, but does it also follow that one can recover damages for suffering emotional distress as the result of witnessing the accident? The recognition of the tort of negligent infliction of emotional harm, also known as NIED, has been one of the ways that tort law has attempted to provide a remedy for the emotionally injured. Nevertheless, the relatively new tort has raised many questions. In the U.S. legal system, different criteria have been proposed over the years to allow for NIED liability. For example, the impact rule and the zone of danger have been amongst the most popular. This Article focuses on the latest exception which is the bystander liability and its evolution. It is the liability to a person who witnesses a person being injured or killed due to the carelessness of another person. This Article compares the U.S. common law precedent with Iran's civil liability regime and concludes that bystander emotional harm can also be recognized as a valid cause of action for redressing this type of emotional harm in the Iranian legal system. Bystander liability comes with the caveat of close relationship between the bystander and the injured individual. As such, this requirement should be based on the norms of the community that may differ from one another.

*Corresponding Author: Abbas Mirshekari

Address: Department of Private and Islamic Law,
Faculty of Law and Political Science, University of
Tehran, Tehran, Iran.

Email: Mirshekariabbas1@ut.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Imagine that A has witnessed an incident in which B injures C. It is undoubtedly painful to witness, but does it also follow that one can recover damages for suffering emotional distress as the result of witnessing an accident? The limits of recovering emotional harm is an issue that has often been the subject of debates. Indeed, each of us may witness a tragic accident in our lifetime, an accident that did not happen to us personally and harmed the life and health of another person, but unconsciously harmed our soul and spirit as well. For example, imagine a mother standing on her balcony to watch her children cross the street. Suddenly, a high-speed car hits the children. Also, sometimes the bystander of the incident may not have any family relationship with the main victim, but as soon as he/she saw the injury to a human being, he/she suffered emotional damage.

The main doubt starts from the point that it seems in these examples, no danger threatens the bystanders, so can the emotional distress caused by witnessing another harm be considered a loss? even if it can be analyzed as a loss, considering the necessity of foreseeability for claiming the loss, does the presence of the bystander at the scene of the accident and his/her loss be foreseeable for Tortfeasor? the recognition of the tort of negligent infliction of emotional harm has thus raised many questions.

2. Methods:

This Article focuses on the study of liability to bystander with comparative-analytical method. It compares and describes the U.S. common law precedent with that of Iran's civil liability regime then it analyzes

whether this type of moral damage can be considered compensable in Iran's legal system, and if possible, with what arguments it can be considered and recognized.

3. Findings:

Findings of this research show that in the American legal system, after proposing various criteria such as the impact rule, danger zone, the bystanders rule and foreseeability, immediate witness of close relatives and the ambulance rule, finally, the responsibility of the cause of damage to the bystanders who had a close relationship with the main victim, it has been accepted under the conditions that, of course, nowadays, the criterion for identifying a close relationship with the victim is custom in most of the United States. For example, in some more recent cases, the courts have accepted that the betrothal relationship can be practically equivalent to a marital relationship, and the courts have declared that although the two persons in betrothal relationship are not legally married, but the witness and the victim have a stable, fundamental and mutual relationship. However, in the Restatement (third) of torts, it is suggested that the courts consider the culture and customs of the society to determine the close family relationship.

In Iran's legal system, considering the acceptance of compensability for moral damages and also the recognition of the right to health (both body and mental health) by the legislator in Article 1 of the Civil Responsibility Code, there is no doubt for the acceptance of compensability of moral damages caused by witnessing a harmful incident. Among the criteria proposed in the American legal system, it seems that the most appropriate criterion for this type of damage is "foreseeability"

of the presence of a bystander who had a close relationship with the injured person and who was affected by his mental and emotional health as a result of witnessing the incident. Regarding the family relationship (close relatives), it is necessary to refer to the customary criteria and not limit this concept to the relatives in the inheritance classes, also regarding the concept of witnessing, it is not limited to seeing and can include any kind of understanding, including hearing. Hence, according to the civil responsibility system of Iranian law, there will be no obstacle for accepting this kind of moral damage and issuing a judgement for compensating the bystanders.

4. Conclusion:

This research concludes that bystander emotional harm should also be recognized

as a valid cause of action for redressing the harm in Iran. The caveat of close relationship between the bystander and the injured individual should also be based on the norms of the community.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

علمی پژوهشی

مطالعه‌ی تطبیقی مسئولیت مدنی عامل زیان در برابر تماشاگر حادثه‌ی زینبار در حقوق امریکا و طرح آن در حقوق ایران

عباس میرشکاری^{۱*}، زهرا تخشید^۲، مونا عبدی^۳

۱ استادیار گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲ استادیار گروه حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه دنور، امریکا.

۳ دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

[20.1001.1.24237566.1403.8.2.7.0](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25403.1508)[10.22080/LPS.2023.25403.1508](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25403.1508)

چکیده

با پیشرفت حقوق مسئولیت مدنی در آمریکا و توسعه خسارات قابل جبران به ویژه طی سال‌های اخیر، یکی از مصادیق خسارات معنوی که به لحاظ عملی در پرونده‌های بسیاری مورد توجه قرار گرفت، قابلیت جبران خسارات روحی ناشی از تماشای حوادث ناگوار بود. فرض کنید الف شاهد وقوع حادثه‌ای بوده که در آن، ب به ج زبانی را از روی عمد یا بی‌احتیاطی وارد می‌کند. دیدن آسیب هم‌نوع، بی‌گمان سخت و دردناک است اما پرسش این است که آیا الف به عنوان تماشاگر می‌تواند به خاطر تماشای این صحنه و ناراحتی که در او ایجاد شده، از عامل زیان مطالبه خسارت کند؟ در نظام حقوقی آمریکا، پس از طرح معیارهای مختلف از جمله قاعده‌ی ضربه، محدوده‌ی خطر، خسارت روحی تماشاگر و قابلیت پیش‌بینی، مشاهده‌ی آنی خویشاوندان نزدیک و قاعده آمبولانس، سرانجام، مسئولیت عامل زیان نسبت به تماشاگری که رابطه‌ی نزدیک با زیان‌دیده اصلی داشته، با شرایطی پذیرفته شده است که البته امروزه معیار تشخیص رابطه نزدیک با زیان‌دیده در اکثر ایالات آمریکا، عرف است. در نظام حقوقی ایران نیز، به نظر می‌رسد صرف تماشای آسیب دیدن دیگری، زیان نباشد اما آنگاه که با زیان‌دیده اصلی، از پیش، عرفاً رابطه‌ای محکم و قابل اعتنا داشته‌ایم، ناراحتی ناشی از تماشای آسیب او، به عنوان زیان قابل تحلیل است. این پاسخ با تأکید بر عرف، به عنوان معیار تحقق زیان قابل تأیید است. به هر روی، در مقاله پیش‌رو، تلاش می‌شود پاسخ پرسش یاد شده، در دو نظام حقوقی ایران و آمریکا ارائه شود و استدلال‌هایی در مورد قابلیت پذیرش این نوع خسارات در نظام حقوقی ایران ارائه گردد.

تاریخ دریافت:

۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۳ تیر ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۲۷ آبان ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

مسئولیت مدنی، خسارت، زیان روحی، تماشاگر حادثه، قابلیت پیش‌بینی ضرر، شیوه‌های ارزیابی و محاسبه.

* نویسنده مسئول: عباس میرشکاری

ایمیل: Mirshekariabbas1@ut.ac.ir

آدرس: دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۱ مقدمه

ممکن است هریک از ما در طول عمر خویش شاهد حادثه تلخی باشیم، حادثه‌ای که شخصاً برای ما اتفاق نیفتاده و جان و سلامتی شخص دیگری را لطمه زده اما ناخودآگاه به روح و روان ما نیز آسیب وارد کرده است. برای نمونه، مادری را تصور کنید که در بالکن خانه خویش می‌ایستد تا شاهد عبور فرزندانش از عرض خیابان باشد. ناگهان خودرویی با سرعت بالا با کودکان برخورد می‌کند. همچنین، گاه ممکن است تماشاگر حادثه هیچ رابطه خویشاوندی با قربانی اصلی نداشته باشد، اما همین که ورود آسیب به هم‌نوعش را دیده دچار آسیب روحی شود. حال، جای این پرسش است که آیا در این موارد تماشاگر حادثه می‌تواند علیه عامل زیان بابت آسیب روحی که بر اثر تماشای حادثه دیده، طرح دعوا کند؟ آیا این آسیب روحی زیان قابل جبران در نظام مسئولیت مدنی است؟

تردید اصلی از این‌جا آغاز می‌شود که به نظر می‌رسد در این مثال‌ها هیچ‌گونه خطری تماشاگر را تهدید نمی‌کند، در این صورت آیا آسیب روحی در اثر تماشای صرف ضرر دیگری را می‌توان زیان شمرد؟ اگر هم بتوان آن‌را به‌عنوان زیان تحلیل کرد، با توجه به لزوم قابلیت پیش‌بینی زیان به‌عنوان یکی از شرایط زیان قابل مطالبه، آیا وجود تماشاگر در صحنه وقوع حادثه و ایراد زیان به او، برای عامل زیان، قابل پیش‌بینی بوده است؟ به‌علاوه، اگر اصل مسئولیت عامل زیان در برابر تماشاگر پذیرفته شود، جای این سوال اساسی است که در چه حالت‌ها و با چه شرایطی تماشاگر مستحق این است که از عامل ورود زیان، خسارت بگیرد: آیا هر تماشاگری مستحق دریافت غرامت از عامل زیان است یا آن‌که باید برحسب رابطه تماشاگر و زیان‌دیده‌ی اصلی، قائل به تفاوت شد؟

در نظام حقوق مسئولیت مدنی آمریکا، این مسئله از دیرباز هم در رویه قضایی و هم در ادبیات

حقوقی مطرح شده است.^۱ از این رو، مطالعه‌ی تطبیقی این نظام حقوقی می‌تواند راهکار مناسبی را برای نظام حقوقی ما تأمین کند. در این نظام حقوقی، میان ایراد عمدی و غیرعمدی زیان روحی تفاوت می‌گذارند (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016: 49). چنان‌که خواهیم دید در فرض ایراد عمدی ورود زیان روحی، سخت‌گیری کمتری برای پذیرش مسئولیت عامل زیان وجود دارد. با این‌حال، در صورت ایراد زیان غیرعمدی، با توجه به شرایط ورود زیان روحی ضابطه‌های مختلفی در طول تاریخ مطرح شد. برخی از دادگاه‌ها، تنها تماشاگرانی را سزاوار غرامت برای زیان روحی می‌دیدند که زیان روحی وارده به او، ناشی از آسیب بدنی باشد. برخی دیگر، عنوان کردند که کسانی مستحق گرفتن خسارت هستند که در منطقه خطر قرار داشته باشند، یعنی اگرچه خود آسیب بدنی ندیده‌اند اما با درجه بالایی، احتمال آسیب دیدن آن‌ها وجود داشته است. برخی نیز معیار قابلیت پیش‌بینی را برای عامل زیان درپیش گرفته‌اند و درنهایت نیز، آخرین ضابطه بر قرار شد که به موجب آن، تنها خویشاوند نزدیک قربانی، حق دارد به خاطر تماشای زیان او، مطالبه خسارت کند.^۲

در ادبیات حقوقی ایران، این مسئله به‌صورت خاص، مورد بررسی قرار نگرفته است، درحالی‌که به نظر می‌رسد تحلیل آن بتواند از لحاظ عملی، به دادگاه‌ها در روش برخورد با این مسئله، کمک کند. به‌علاوه، ادبیات حقوقی نیز، در نحوه اعمال قواعد عمومی مسئولیت مدنی در یک موقعیت ویژه غنی‌تر خواهد شد. بدین‌گونه می‌توان به درک دقیق‌تری از مفهوم زیان و شرایط زیان قابل مطالبه رسید، افزون بر این، با توجه به این‌که زیان مورد ادعا از سوی تماشاگر، زیان معنوی است، موقعیت این‌گونه زیان در نظام حقوقی ما، تقویت خواهد شد. برهمین اساس، در این مقاله ابتدا نظام حقوق مسئولیت مدنی آمریکا در این حوزه‌ی مطالعه خواهد شد و در بخش دوم این نوع خسارت و امکان‌سنجی مطالبه

² Webb v. Francis J. Lewald Coal Co., (Cal. 1931).

¹ Restatement (First) of Torts § 46 (1934).

آن در نظام حقوقی ایران مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

۲ نظام حقوقی آمریکا

با توجه به این که زیان مورد ادعا از سوی تماشاگر، زیان معنوی است، لازم است ابتدا رویکرد کلی نظام حقوقی آمریکا نسبت به زیان معنوی مطالعه شود. سپس، با توجه به عمد یا غیرعمد بودن ایراد زیان، امکان مطالبه آن از سوی تماشاگران مرور خواهد شد.

۲/۱ رویکرد کلی نظام حقوقی آمریکا به زیان معنوی

دادگاه‌های آمریکا در مسیر شناسایی نفع حقوقی مستقل برای اشخاص جهت جبران زیان‌های معنوی بسیار کند عمل کرده‌اند. این دادگاه‌ها هیچ وقت آن‌گونه که از زیان مالی حمایت می‌کردند، از اشخاصی که زیان معنوی دیده بودند، حمایت نمی‌کردند. (Keefe, 2002: 363) در توجیه این رویکرد به دلایل مختلفی استناد می‌شد. (Nolan & Ursin, 1982: 583, 604) برخی از دادگاه‌ها، زیان‌های روحی را ذهنی و به سختی قابل اثبات می‌دانستند. آنها بر این باور بودند که این نوع از زیان‌ها، تجسم خارجی و عینی ندارند، برای همین نمی‌توان به آسانی و البته به‌دقت، آنها را احراز کرد. از همین رو معتقد بودند که چاره‌ای نیست جز آن که به اظهار خود زیان‌دیده یا ظاهر امر اعتماد کنیم، که ممکن است این امر مطابق با واقعیت نباشد. (Keefe, 2002: 363)

به‌علاوه، زیان‌های معنوی، عمدتاً جزئی و موقت معرفی می‌شدند. در واقع، برخلاف زیان‌های مالی که ثبات دارند، زیان‌های معنوی به خودی‌خود و در اثر گذر زمان بهبود می‌یابند. بنابراین، به اعتقاد برخی، این نوع از زیان‌ها، شایسته توجه نظام حقوقی نیستند. (Givelber, 1982: 42, 44, 45) همچنین، گفته می‌شد که زیان معنوی بیش از آن که معلول رفتار عامل زیان باشد، معلول روحیه حساس و

شکونده زیان‌دیده است. از این روی، این دسته از دادگاه‌ها رابطه‌ی سببیت میان تقصیر خواننده و زیان روحی قربانی را ضعیف می‌دانستند. برخی دیگر نیز به مرحله جبران خسارت توجه می‌کردند: در خسارت معنوی بیم این وجود دارد که به‌جای آن که خسارت براساس ماهیت عمل عامل زیان تعیین شود، براساس حساس بودن روحیه شاکی تعیین شود. همچنین، دادگاه‌ها اعتقاد داشتند که پذیرش این نوع از زیان، افراد را با مسئولیت‌های غیرقابل پیش‌بینی روبه‌رو خواهد کرد. -Keeton, 1984: 45 (55) جدا از این‌ها، برخی از دادگاه‌ها نگران این بودند که با پذیرش این نوع از زیان با سیلی از دعاوی روبه‌رو شوند. (Marlowe, 1988: 781, 784)

با این حال، اندک‌اندک دادگاه‌ها اجازه پذیرش دعاوی زیان‌های معنوی را دادند. البته در صورتی که در قالب‌های شناخته شده برای اقامه دعوا در کامن‌لا جای بگیرد. مثلاً لازم بود تا شخص متحمل زیان بدنی شده باشد تا بتواند زیان معنوی‌اش را مطالبه کند یا از قالب‌هایی مانند مسئولیت مدنی به دلیل ضرب و شتم و یا ایجاد ترس به دلیل نزدیکی خطر ضرب و شتم، حبس غیرموجه، بدگویی و توهین برای جبران صدمات به شخصیت فرد استفاده شد. (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016: 696) اما این قالب‌ها توانایی جبران تمام صدمات روحی را نداشتند. به‌علاوه، زیان معنوی به‌صورت مستقل مورد توجه قرار نمی‌گرفتند. در نتیجه، این رویکرد محدود نسبت به زیان معنوی، مورد نقد نویسندگان حقوقی قرار گرفت (Magruder, 1936: 1036). با توجه به همین نکات بود که رویه‌ی قضایی نیز، به سمت پذیرش زیان معنوی تغییر مسیر داد. این تغییر، به‌طور خاص در مصداق زیان تماشاگران حادثه، قابل ملاحظه است که در ادامه بدان می‌پردازیم.

۲،۲ مسئولیت مدنی ناشی از ایراد صدمه روحی^۱

دادگاه‌های تلاش کردند تا قالب مستقلاً را برای مسئولیت مدنی ناشی از ایراد زیان معنوی به رسمیت بشناسند. در این مسیر و در گام نخست، مسئولیت مدنی به دلیل ورود خسارت عمدی روحی در برابر عمل تکان‌دهنده و هولناک خوانده پذیرفته شد. این نوع از مسئولیت مدنی رفته‌رفته به‌عنوان «مسئولیت مدنی به دلیل ورود عمدی صدمه روحی»^۲ شناخته شد. برخی از دادگاه‌ها نیز، از آن با عنوان مسئولیت مدنی عمل هولناک نام بردند.^۳ براساس این نوع از مسئولیت مدنی، فرد زمانی می‌تواند به دلیل ایراد صدمه روحی مسئول شناخته شود که: «۱. عمل وی هولناک بوده باشد. ۲. فرد عمل مربوطه را به‌منظور ایراد صدمه روحی به‌دیگری انجام داده به‌گونه‌ای که در نهایت به نوعی به صدمه جسمی نیز منجر گردد، ۳. عمل مربوطه در عالم واقع نیز صدمه روحی را به دیگری وارد می‌نماید.» (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016: 698).

بازتیین اول مسئولیت مدنی^۴ نیز، این نوع از مسئولیت را در ضمیمه‌ای که در سال ۱۹۴۸ بدان اضافه شد به رسمیت شناخت (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016: 703) و بازتیین‌های دوم و سوم مسئولیت مدنی نیز این مسئولیت را با قید عمل شدید و هولناک به رسمیت شناختند. بازتیین سوم مسئولیت مدنی در این راستا مقرر می‌دارد: «فردی که با عملی شدید و هولناک به عمد و یا با بی‌احتیاطی سنگین آسیب شدید روحی را به دیگری وارد می‌دارد مسئول جبران خسارت روحی است و اگر آسیب روحی سبب آسیب جسمی نیز شود مسئول جبران خسارت جسمی نیز می‌باشد».^۵

از این مقررات در مورد خسارات روحی وارده به تماشاگران نیز استفاده می‌شد.

۲،۳ ایراد صدمه روحی در اثر خطای بی‌احتیاطی^۶

به مرور زمان در نیمه دوم قرن بیستم، نظام کامن‌لا در آمریکا یک گام فراتر نهاد و به آرامی ایراد صدمه روحی در اثر بی‌احتیاطی را نیز به‌عنوان یکی از اسباب مسئولیت مدنی در شرایط خاص پذیرفت. سوال اصلی این بود که «آیا رابطه خوانده و خواهان در دعوی ایراد صدمه‌ی روحی بر اثر بی‌احتیاطی شامل نوعی تعهد به مراقبت از حال روحی^۷ دیگری بوده است؟» (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016: 776). در صورتی که پاسخ مثبت باشد این پرسش را به دنبال دارد که آیا می‌توان دامنه‌ی این روابط را به رابطه میان عامل زیان و تماشاگر حادثه نیز تسری داد یا خیر؟ با توجه به رویکرد نه چندان مثبت نظام حقوقی آمریکا به زیان معنوی، پذیرش مسئولیت مدنی عامل زیان به‌خاطر ایراد زیان معنوی تماشاگران به دشواری انجام گرفت. در این مسیر، معیارهایی برای مسئولیت مدنی عامل زیان در رویه‌ی قضایی پذیرفته شد که در بندهای آتی به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۲،۳،۱ قاعده ضربه^۸

در فرضی که زیانی به‌صورت غیرعمد وارد شده و فردی تماشاگر این اتفاق بوده، دادگاه‌ها در ابتدا به «قاعده ضربه» متوسل می‌شدند. براساس این قاعده، در صورتی دعوی تماشاگر برای مطالبه زیان معنوی پذیرفته می‌شد که وی می‌توانست نشان دهد که خوانده برخوردی حتی به‌صورت بسیار جزئی با خواهان داشته باشد.^۹ برای مثال، دادگاهی در نیویورک زنی را که به دلیل حمله گروهی از اسب‌ها دچار سقط جنین شده بود مستحق جبران خسارت

^۵ Restatement (Third) of Torts § 46 (2012).

^۶ Negligent Infliction of Emotional Distress.

^۷ Emotional wellbeing

^۸ Impact rule

^۹ Webb v. Francis J. Lewald Coal Co., (Cal. 1931)

^۱ Infliction of Emotional Distress.

^۲ Intentional Infliction of Emotional Distress.

^۳ The "outrageous" tort.

^۴ Restatement (First) of Torts § 46 (1934).

۲،۳،۲ محدوده خطر^۳

با نسخ قاعده‌ی ضربه، دادگاه‌ها از قاعده دیگری به نام «منطقه‌ی خطر» استفاده کردند تا استحقاق شخص برای مطالبه خسارت معنوی اثبات شود.^۴ براساس این قاعده، برای طرح دعوی مطالبه غرامت بابت استرس روحی نیازی به ورود زیان بدنی نیست اما شخص باید نشان دهد که در محل وقوع حادثه حضور داشته و به‌همین دلیل، در معرض خطر بوده است. براساس این قاعده، جبران خسارت کسانی که تهدید به آسیب فیزیکی شده‌اند اما عملاً و واقعاً آسیب بدنی ندیده‌اند، شدنی است.^۵ در این راستا دادگاه می‌پرسد که آیا «زیان‌دیده در نتیجه بی‌احتیاطی خوانده در معرض خطر جدی صدمه فیزیکی قرار گرفته یا خیر؟» (Goldberg & Zipursky, 2012: 131). بی‌احتیاطی راننده نزدیک بوده با ماشین اصابت کند، هرچند در نهایت اصابت نکرده، اما عابر در اثر این تجربه دچار آسیب روحی شده، در اینجا می‌توان گفت که وی در محدوده خطر وجود داشته است. در نتیجه عابر می‌تواند با تکیه بر این معیار برای جبران خسارت معنوی خود اقدام به طرح دعوا کند. این قاعده، در واقع، شکل تعدیل شده‌ی همان قاعده ضربه است: در قاعده‌ی ضربه، زیان‌دیده باید نشان می‌داد که به صورت بالفعل هر چند جزئی، زیان بدنی دیده اما براساس قاعده‌ی محدوده‌ی خطر، خواهان باید نشان می‌داد که بالقوه در معرض آسیب قرار داشته و احتمال ورود آسیب بدنی به او بالا بوده به‌نحوی که تنها در اثر خوش‌شانسی، آسیب ندیده است. (Flora, 2011-21012: 28). اما همین تهدید کافی است که بتواند مطالبه خسارت کند (Keefe, 2002: 363). برای مثال در پرونده‌ای^۶، دادگاه اعلام داشت که راننده‌ی موتورسیکلتی که سبب وقوع

ندانست، زیرا اسب‌ها با وی هیچ برخوردی نداشتند.^۱ به موجب این قاعده، زیان‌دیده باید اثبات می‌کرد که در نتیجه تماشای حادثه زیان‌بار، آسیب بدنی دیده و به همین دلیل، متحمل آسیب روحی نیز شده است.^۲ یا آن‌که هم‌زمان با واقعه‌ای که باعث آسیب روانی وی شده، آسیب فیزیکی نیز دیده است (Clark, 2001: 903, 920). در بازتیین دوم مسئولیت مدنی نیز، بر این نکته تاکید شده بود که بدون آسیب فیزیکی دعوی مطالبه غرامت برای استرس روحی مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد (Herring, 1983: 87, 492-497). دادگاه‌ها بر این باور بودند که از آنجایی که زیان معنوی برخلاف زیان مادی، تجسم خارجی ندارد، احتمال این‌که خواهان به تحمل چنین زبانی وانمود نماید زیاد است، برای همین، در صورتی دعوی وی را می‌پذیرفتند که می‌توانست اثر فیزیکی حادثه را بر روی خویش اثبات کند. محدودیت دانش روان‌شناسی در تشخیص درستی یا نادرستی ادعای خواهان نیز بر رواج این قاعده موثر بود. (Segal, 1995: 10)

با توجه به ناعادلانه بودن آثار اجرای این معیار، در اعتبار قاعده یاد شده، تردید ایجاد شد (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016: 774-775). به‌علاوه، به مرور و با عمق یافتن مطالعات روان‌شناسی و رواج استفاده از داده‌های این علم از قلمروی استفاده از قاعده ضربه کاسته شد (Segal, 1995: 69). براین اساس، امروزه، تقریباً، می‌توان گفت که این قاعده نسخ شده است. هرچند به‌طورکلی از بین نرفته و در برخی از ایالت‌ها، مانند ایالات فلوریدا و ایندیانا به‌صورت محدود وجود دارد (Krejci, 2015: 267, 269).

1978); Robb v. Pennsylvania R.R., (Del. 1965); Williams v. Baker, (D.C. App. 1990).

5. Hambrook v. Stokes Bros., (C.A. 1925).

1. Mitchell v. Rochester Ry. Co., 45 N.E. 345 (N.Y. 1896),

Shuamber v. Henderson, 1991, Reynolds v. State Farm Mutual Automobile Insurance Co.,

3. Danger zone.

4. Consolidated Rail Corp. v. Gottshall, (1994); Keck v. Jackson, (Ariz. 1979); Towns v. Anderson, (Colo.

۲،۳،۳ معیار خسارت روحی تماشاگر حادثه و قابلیت پیش‌بینی

مهم‌ترین تحول ابتدایی در زمینه‌ی گسترش مسئولیت مدنی به جبران خسارت روحی تماشاگر حادثه با پرونده دیلین علیه لگ در سال ۱۹۶۸ در کالیفرنیا صورت گرفت^۳ که زمینه را برای معرفی یک قاعده تازه فراهم کرد. در این پرونده، شاکی مادری بود که از دور، شاهد گذر دو دخترش از عرض خیابان بود که ناگهان، خودرویی با یکی از این دو، تصادف کرد و او را کشت. با طرح دعوی مطالبه‌ی خسارت معنوی از سوی یکی از دخترها و مادر علیه راننده خودرو، دادگاه نخستین، به قاعده منطقه خطر استناد کرد و به خسارت خواهر رأی داد اما معتقد بود که مادر، دور از منطقه خطر بوده پس حقی برای طرح دعوا نخواهد داشت.

با اعتراض مادر به رای صادره و ارجاع پرونده به دیوان عالی ایالت کالیفرنیا، دیوان اعمال قاعده منطقه‌ی خطر را در شرایط این پرونده نپذیرفت و اعلام کرد که رد این دعاوی از ترس طرح دعاوی فراوان، ناعادلانه است (Keefe, 2002: 363). دیوان عالی، سه پرسش اصلی جهت ارائه‌ی معیاری جدید برای جبران خسارت روحی تماشاگر حادثه مطرح کرد، پرسش‌هایی که یافتن پاسخ آن را به دادگاه‌های پایین‌تر سپرد. به اعتقاد دیوان، برای تشخیص استحقاق فرد برای مطالبه‌ی زیان روحی در این‌گونه از پرونده‌ها و تحلیل قابلیت پیش‌بینی ضرر باید دید که آیا خواهان نزدیک صحنه تصادف مستقر بوده یا خیر، (۲) آیا شوک از درک حسی و نزدیک حادثه ایجاد شده یا خیر و (۳) آیا شاکی و قربانی در ارتباط نزدیک خویشاوندی با یکدیگر بوده‌اند یا خیر. به باور دیوان، پاسخ این پرسش‌ها می‌تواند مشخص کند که آیا خواننده وظیفه‌ی معقولی نسبت به تماشاگر داشته یا خیر.^۴ بدین ترتیب، دیوان عالی

تصادف شده، در خصوص شوکی که به تماشاگران کنار بزرگراه وارد شده، مسئول نیست، زیرا آن‌ها در مکانی امن قرار داشته و حادثه آن‌ها را تهدید نمی‌کند. اگر چنین مسئولیتی برای خواننده، پذیرفته شود لازمه‌اش گسترش مسئولیت او در برابر همه ساکنان روی زمین است که علی‌الاصول پذیرفته شده نیست.

دادگاه‌ها در توجیه این قاعده، تصریح می‌کنند که عامل زیان تنها نسبت به آن دسته از افرادی وظیفه و بالتبع، مسئولیت دارد که ورود زیان به آن‌ها قابل پیش‌بینی باشد. تماشاگری که خارج از منطقه خطر باشد، برای عامل زیان قابل پیش‌بینی نیست. برای همین، او نسبت به چنین تماشاگری مسئولیت ندارد.^۱ به بیان دیگر، مسئولیت نمی‌تواند به‌زیانی گسترش یابد که خیلی دور از قلمروی رفتار عامل زیان باشد (Kircher, 2007: 791).

اندک‌اندک رویه‌ی قضایی متوجه نقصان‌های این ضابطه شد. اگر فردی در منطقه خطر قرار نداشته اما همچنان در اثر تماشای حادثه دچار آسیب روحی شده باشد، آیا باید او را از امکان جبران خسارت روحی به صرف عدم حضور در محدوده خطر باز داشت؟ صرف‌نظر از آن‌که امنیت تماشاگر در معرض خطر قرار گرفته یا خیر، او به‌دلیل تماشای ورود آسیب، متحمل رنج روحی شده، بنابراین، چگونه می‌توان رنج روحی او را به‌دلیل این‌که در منطقه خطر قرار نداشته و یا قرار داشته اما خطری او را تهدید نمی‌کرده، نادیده گرفت. با وجود این نقد، برای سال‌های متمادی، دادگاه‌ها به این نتیجه می‌رسیدند که خواننده وظیفه‌ای در برابر تماشاگری که دور از منطقه خطر قرار داشته، ندارد، زیرا خواننده نمی‌توانسته به‌طور معقولی پیش‌بینی کند که تقصیرش نسبت به قربانی مستقیم، سبب آسیب به تماشاگر می‌شود.^۲

². Waube v. Warrington, (Wis. 1935), overruled by Bowen v. Lumbermens Mut. Casualty Co., (Wisc. 1994)

³. Dillon v. Legg 441 P.2d 912 (Cal. 1968).

⁴. Dillon v. Legg, (Cal. 1968).

¹. Tobin v. Grossman, (N.Y. App. Div. 1969), Waldrip v. McGarity, (Ark. 1980); Slaton v. Vansickle, (Okla. 1994); Litton v. Cann, (Cir. Ct. 1998)

تنها با دیدن آنی خود حادثه است که می‌توان گفت حادثه سبب آسیب به قربانی شده است. در این پرونده دیوان عالی دیگر تأکیدی بر قابلیت پیش‌بینی ضرر نداشت و سه سوال مطرح شده توسط پرونده دلیلین را معیار تشخیص امکان جبران خسارت برای تماشاگر حادثه دانست. بدین ترتیب تنها در صورت حصول این سه شرط امکان جبران خسارت برای تماشاگر حادثه وجود دارد: ۱. رابطه نزدیک با مجروح اصلی حادثه ۲. حضور همزمان در محل حادثه و درک همزمان از وقوع حادثه ۳. وقوع آسیب روحی بیش از آنچه به یک فرد بی‌طرف (بدون وجود رابطه) وارد می‌شود.

در این مسیر، در تفسیر بند اول یعنی رابطه نزدیک در برخی از پرونده‌ها، دادگاه‌ها تأکید داشتند که اگر میان خواهان و قربانی رابطه قانونی شناخته شده وجود نداشته باشد، شخص نمی‌تواند محق به جبران خسارت باشد.^۴ در یک پرونده، قاضی اعلام داشت که باید رابطه‌ی خانوادگی زناشویی یا نزدیکی میان قربانی و خواهان وجود داشته باشد، رابطه‌ای که دادگاه آن را به «زن و شوهر، والدین و کودک، پدربزرگ و مادر بزرگ با نوه، برادر و خواهر و آن‌هایی که از لحاظ قانونی در موقعیت پدر و مادر قرار می‌گیرند»، محدود می‌دانست.^۵

با همین رویکرد، دادگاه‌ها، موارد عدیده‌ای را از شمار رابطه نزدیک خارج دانسته‌اند. برای نمونه، رابطه نامزدها،^۶ پسر عمو،^۷ عمه،^۸ خواهرزاده و برادرزاده‌ها،^۹ دوست صمیمی^{۱۰} و زوجینی که بدون ازدواج با هم زندگی می‌کنند، از شمول رابطه‌ی

کالیفرنیا، اعلام کرد که معیار قابلیت پیش‌بینی برای جلوگیری از سیل دعوای بی‌پایه و اساس و یا توسط اشخاص دور کافی است،^۱ زیرا یکی از ارکان لازم در مسئولیت مدنی ناشی از بی‌احتیاطی وجود وظیفه احتیاط در برابر دیگران است. یکی از راهکارهای تشخیص این مسئولیت، معیار قابلیت پیش‌بینی ضرر است که برای اعمال این معیار، دادگاه می‌پرسد: «آیا یک فرد با قوه تشخیص عادی متوجه می‌شود که اگر عمل مورد نظر را بدون توجه به سلامت جسمی دیگران انجام دهد عمل وی ریسک قابل توجهی به سلامت جسمی افرادی که در جایگاه خواهان (زیان‌دیده) قرار دارند، وارد خواهد کرد؟» (Goldberg & Sebok & Zipursky, 2016).

در صورتی که پاسخ این پرسش، مثبت باشد به معنای آن است که ضرر قابل پیش‌بینی بوده و در نتیجه خوانده، وظیفه رعایت احتیاط را داشته و با نقض آن مرتکب بی‌احتیاطی شده است. بدین ترتیب، عامل زیان نسبت به تماشاگرانی مسئولیت خواهد داشت که حضورشان قابل پیش‌بینی بوده است.

۲،۳،۴ معیار مشاهده آنی خویشاوند نزدیک^۲

محدوده‌ی معیار تماشاگر حادثه و قابلیت پیش‌بینی در پرونده تینگ علیه لاکویزا مشخص‌تر شد.^۳ در این پرونده، خواهان مادر کودکی بود که از نزدیک حادثه را ندید اما خواهر کودک آسیب‌دیده بلافاصله پس از حادثه به مادر اطلاع داد و مادر لحظاتی پس از حادثه به مکان تصادف رسید و کودکش را پس از وقوع حادثه در صحنه دید. مادر علیه لاکویزا، طرح دعوا نمود. دادگاه، دعوای وی را برای مطالبه خسارت روحی نپذیرفت، زیرا تنها زمانی مطالبه خسارت وارد است که خواهان در صحنه در زمان وقوع حادثه حاضر بوده و حادثه را دیده باشد. به باور دادگاه،

⁶ . Milberger v. KBHL, LLC, (D. Haw. 2007).

⁷ . Blanyar v. Pagnottie Enterprises, Inc., (Pa. Super. Ct. 1996).

⁸ . Trombetta v. Conkling, (N.Y. 1993).

⁹ . Bettis v. Islamic Republic of Iran, (D.C. Cir. 2003).

¹⁰ . Carlson v. Ill. Farmers Ins. Co., (Minn. Ct. App. 1994). Milberger v. KBHL, LLC, (D. Haw. 2007).

¹ . Dillon v. Legg 441 P.2d 912, pg 922 (Cal. 1968). (Foreseeability requirement for duty.)

² . The bystander rule

³ . Thing v. La Chusa, 771 P.2d 814 (Cal. 1989).

⁴ . Elden v. Sheldon, (Cal. 1988)

⁵ . Ramirez v. Armstrong. 1983.

اما اگر خواهان حادثه را نه دیده و نه مستقیماً شنیده باشد ولی از ناحیه دیگران برای او نقل شده باشد، حقی برای مطالبه خسارت ندارد.^۴ در بازتیین سوم مسئولیت مدنی نیز، امکان جبران خسارت به دلیل آسیب روحی به تماشگر که وقوع حادثه‌ای را به یک شخص نزدیک در خانواده به‌طور هم‌زمان توسط حس بینایی و شنوایی مشاهده می‌کند به رسمیت شناخته شده است.^۵

البته باید توجه داشت که این شرط نیز به‌صورت مطلق باقی نماند، بلکه رویه‌ی قضایی، تلاش کرد تا با معرفی استثنایا، این شرط را به‌صورت منصفانه‌تری اجرا کند. در یک پرونده، پسر خواهان در پارک آسیب می‌بیند، مادر در صحنه نبوده اما بلافاصله با تلفن مستخدم به محل حادثه می‌آید، با طرح دعوی او به‌خواسته‌ی مطالبه خسارت روحی، دادگاه اعلام کرد با این‌که شاکی نه حادثه را دیده و نه صدای آن را شنیده، بنابراین، درکی از حادثه نداشته اما دادگاه تمایل دارد تا «قاعده‌ی آمبولانس» را درپیش بگیرد، براین‌اساس، اگر خواهان، مستقیماً در صحنه نبوده اما به سرعت و به فاصله مدت کوتاه و قبل از این‌که نیروهای درمانی به صحنه برسند، به صحنه آمده، می‌تواند مطالبه خسارت کند.^۶ برای همین، دادگاه نتیجه گرفت که مادر با وجود آن‌که بعد از حادثه آمده اما حق دارد تا مطالبه غرامت کند.

اکنون معیار مشاهده‌ی خویشاوندان نزدیک بیشترین استقبال را برای مسئولیت مدنی نسبت به تماشاگران میان دادگاه‌های آمریکا در ایالات مختلف دارد هرچند جزئیات اعمال آن از ایالتی به ایالت دیگر ممکن است متفاوت است.^۷ برای مثال

نزدیک خارج دانسته شدند.^۱ در پرونده‌ی دیگری،^۲ خواهان با قربانی هنوز ازدواج نکرده بود اما نامزد کرده بودند و برای مراسم عروسی آماده می‌شدند. با وقوع تصادف، خواهان که از نزدیک شاهد حادثه بود، متحمل رنج روحی شد و تحت مداوا قرار گرفت. دادگاه، دعوی او را برای مطالبه خسارت رد کرد به این دلیل که این دو رابطه خویشاوندی نداشته‌اند اما دادگاه تجدیدنظر اعلام کرد که رابطه‌ی نامزدی، می‌تواند در عمل معادل رابطه خانوادگی باشد، دیوان عالی نیز رای دادگاه تجدیدنظر را تایید کرد. دیوان اعلام کرد که اگرچه این دو با هم قانوناً ازدواج نکرده‌اند اما شاهد و قربانی، با هم یک رابطه ثابت، با دوام، اساسی و متقابل داشته‌اند (Sampedro, 1996: 1086). به هر روی، در قسمت توضیحات بازتیین سوم مسئولیت مدنی آمریکا، پیشنهاد شده تا دادگاه‌ها برای تعیین رابطه نزدیک خانواده، فرهنگ و عرف جامعه را در نظر گیرند.

در راستای تفسیر بند دوم یعنی درک آنی و همزمان حادثه دادگاه‌ها ابتدا بر این نکته تاکید داشتند که شخص باید حادثه را با چشم دیده باشد، بنابراین، صرف این‌که صدای حادثه را شنیده باشد یا این‌که دیگران به او درباره حادثه بگویند، برای مطالبه خسارت کافی نیست (Kestin, 1996: 512). با این‌حال، در مراحل بعدی، تلاش کردند بر درک حسی حادثه تاکید کنند. حادثه، لزوماً از طریق دیدن درک نمی‌شود، بلکه ممکن است با شنیدن صدا نیز، درک شود. در پرونده‌ای، خواهان صدای فریاد برادرش را که دچار برق گرفتگی شد، شنید. با وجود آن‌که خواهان، خود حادثه را ندیده بود، دادگاه حق او را برای مطالبه خسارت به رسمیت شناخت.^۳

(Ariz. 1989); Bird v. Saenz, (Cal. 2002); Clohessy v. Bachelor, (Conn.1996); Kelley v. Kokua Sales & Supply, (Haw. 1975); Smith v. Toney, (Ind. 2007); Moore v. Eckman, (Iowa 2009); Cameron v. Pepin, (Me. 1992); Wargelin v. Sisters of Mercy Health Corp., (Mich. Ct. App. 1986); Engler v. Ill. Farmers Ins. Co., (Minn. 2005); Ill. Cent. R.R. Co. v. Hawkins, (Miss. 2002); Treichel v. State Farm Mut. Auto. Ins. Co., (Mont. 1997);

1. Milberger v. KBHL, LLC, (D. Haw. 2007).

2. Dunphy v. Gregor I, 617 A.2d 1248, 1250 (N.J. Super. Ct. App. Div. 1992).

3. Acosta v. Castle Construction, Inc., 1994).

4. Mazzagatti v. Everingham, (Pa. 1986)

5. Restatement (Third) of Torts, op.cit, § 48 (2012).

6. Gabaldon v. Jay-Bi Property Management, Inc. (1996).

7 Tommy's Elbow Room v. Kavorkian, (Alaska 1986); Pierce v. Casas Adobes Baptist Church,

او قابل انتساب است، صرف‌نظر از این‌که عملش در یکی از قالب‌های معین و از پیش‌ساخته‌شده جای می‌گیرد یا خیر (عاملی، ۱۳۳۸: ۶۷-۷۹). در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز در مواد مختلف به این انتساب زیان به عامل زیان اشاره شده است.^۴ براین‌اساس، در بحث حاضر کافی است که بتوان زیان تماشاگر از تماشای واقعه زیان‌بار را به عامل زیان منتسب نمود.

با توجه به این نکته، در نظام حقوقی ایران، سه تردید اصلی در زمینه قابلیت جبران زیان معنوی تماشاگران حادثه زیان‌بار وجود دارد. تردید نخست، این است که آیا تماشای آسیب به دیگری را می‌توان زیان تلقی کرد؟ تردید دوم نیز به قابلیت پیش‌بینی حضور تماشاگر از سوی عامل زیان مربوط می‌شود و در نهایت تردید سوم به نحوه‌ی سنجش و ارزیابی این زیان و طریقه جبران آن اشاره دارد. در این بند، به این تردیدها پرداخته می‌شود، با این حال، لازم است همانند نظام حقوقی آمریکا، با توجه به تردیدهایی که در نظام حقوقی ما، درباره قابلیت جبران زیان معنوی وجود دارد، ابتدا، به امکان یا عدم امکان جبران خسارت معنوی نیز پرداخته شود.

۳/۱ امکان یا عدم امکان جبران خسارت معنوی

در نظام حقوقی ایران نیز، همچون نظام حقوقی آمریکا، درباره لزوم یا عدم لزوم جبران زیان معنوی، تردیدهایی جدی وجود داشته است و همان ایراداتی که در نظام حقوقی آمریکا پیرامون خسارات معنوی وجود داشت در این نظام حقوقی نیز مطرح شد اما با وجود فراز و فرودهای زیادی که بر سر راه قابلیت جبران خسارات معنوی وجود داشت، اندک‌اندک

یا در ماده‌ی ۴۹۵ این قانون اشاره شده است: «هرگاه پزشک در معالجاتی که انجام می‌دهد موجب تلف یا صدمه بدنی گردد ضامن دیه است مگر ...»
همچنین در تبصره‌ی ماده‌ی ۱۴ قانون مجازات اسلامی آمده است: «چنان‌چه رابطه علیت بین رفتار شخص حقوقی و خسارت وارد شده احراز شود دیه و خسارت قابل مطالبه است ...»

ایالت نیویورک تنها دعوی از این دسته را مجاز می‌شمارد که خانواده نزدیک در محدوده خطر حضور داشته باشند.^۱ بازتیبین سوم مسئولیت مدنی آمریکا نیز با ذکر پرونده‌های مربوط به ۲۹ ایالت، معیار مشاهده‌ی آنی حادثه به خانواده نزدیک را معیار منتخب دانسته و کمی آن‌را گسترده‌تر از پرونده لگ علیه لاکویزا کرده است. بدین ترتیب طبق بازتیبین سوم مسئولیت مدنی آمریکا دعوی خسارت به دلیل آسیب روحی تماشاگرانی قابل جبران است که به‌طور هم‌زمان از طریق مشاهده و یا شنیدن صدا شاهد حادثه‌ای باشند که منجر به آسیب جسمی به یکی از نزدیکان خود گردد.^۲ این بازتیبین معیار تفسیر این‌که چه کسی «نزدیک» محسوب می‌شود را نیز به عهده‌ی دادگاه‌ها گذاشته تا با در نظر داشتن عرف زمان معیاری عملی را برای آن‌چه خانواده محسوب می‌شود، انتخاب کنند.^۳

۳ نظام حقوقی ایران

یکی از دغدغه‌های اصلی در نظام حقوقی آمریکا، شناسایی قالبی بود که به موجب آن، امکان طرح دعوی مسئولیت مدنی از سوی تماشاگر حادثه زیان‌بار به رسمیت شناخته شده باشد. اما این دغدغه در نظام حقوقی ایران، چندان قابل توجه نیست، زیرا اگرچه قانون مدنی، قالب‌های مشخصی را برای تحقق ضمان قهری در ماده‌ی ۳۰۷ ذکر می‌کند، اما در قانون مسئولیت مدنی، سعی شد نظام حقوق مسئولیت مدنی از قالب‌ها رها شده و بدون آن‌که نیاز به عناوین تعیین‌شده‌ای برای مسئولیت باشد، امکان صدور حکم به مسئولیت مدنی عامل زیان پیش‌بینی شود. به بیان دیگر، این قانون شخص را مسئول هرگونه زبانی می‌داند که به

^۱ Tobin v. Grossman, 249 N.E.2d 419 (N.Y. 1969).
^۲ Restatement (Third) of Torts, op.cit., § 48 (2012).
^۳ Ibid, § 48 comment f. (2012).
^۴ از جمله در ماده‌ی ۴۹۲ این قانون آمده است: «جنایت در صورتی موجب قصاص یا دیه است که نتیجه حاصله مستند به رفتار مرتکب باشد اعم از آن‌که به نحو مباشرت یا به تسبیب یا به اجتماع آن‌های انجام شود.»

قاعدتا، ممنوعیت جمع دیه و خسارت معنوی، قابل تعمیم به فرض زیان تماشاگران نیست.

۳٫۲ تردید اصل وقوع زیان تماشاگران

تردید اصلی در جبران زیان تماشاگران از این جا آغاز می‌شود که براساس ماده یک ق.م.م. باید به «حقی که به موجب قانون برای افراد شناخته شده»، لطمه وارد شود تا برای لطمه‌زننده، مسئولیت مدنی ایجاد شود. با توجه به این ماده و ضرورت شناخت حق توسط قانون و نظر به این که حقی قانونی برای تماشاگران در قوانین کنونی با این عنوان به رسمیت شناخته نشده، می‌توان در اصل وقوع زیان تردید کرد. با این حال، حقیقت این است که آنچه با تماشای یک رویداد ناگوار برای تماشاگر محقق می‌گردد ورود آسیب به سلامت روحی و روانی اوست و سلامتی در همین ماده‌ی یک ق.م.م. به عنوان موضوع زیان توسط قانون‌گذار صراحتاً به رسمیت شناخته شده است؛ بدیهی است که سلامتی در این ماده اعم است از سلامتی جسمی و روحی و نکته مهم در تشخیص این نوع زیان این است که باید شدت اثرگذاری بر تماشاگر تا حدی باشد که بتوان ادعا کرد سلامتی روحی و روانی او آسیب دیده است. در غیر این صورت به صرف تحقق اثرات موقتی و زودگذر بر تماشاگر، نمی‌توان آنچه محقق گشته را ضرر قابل جبران تشخیص داد. به علاوه، نباید از یاد برد که ملاک اصلی برای تحقق زیان، عرف است، این معیار هم در فقه^۴ و هم در ادبیات حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۴۲) پذیرفته شده است.

گاهی ممکن است در برابر وقوع حوادث ساده‌ای همچون افتادن دیگری به خنده بیفتیم یا از کنار آن

تردیدها از میان رفت. نویسندگان بر امکان مطالبه زیان معنوی پافشاری کردند؛ در نظریات رسمی نیز تصریح شد: «مقررات مربوط به مطالبه ضرر و زیان مادی و معنوی (نیز) نسخ نشده و اصل ۱۷۱ قانون اساسی هم به این قبیل خسارات تصریح کرده است».^۱ دادگاه‌ها نیز به سمت پذیرش مطالبه زیان معنوی رفتند.^۲ در ادامه، قانون‌گذار نیز در ماده‌ی ۲۱ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸ و ماده‌ی ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز زیان‌های معنوی را به رسمیت شناخت.

در نهایت، با این روند کلی، به نظر می‌رسد در نظام حقوقی کنونی، باید اصل را بر قابلیت مطالبه زیان معنوی گذاشت. این اصل، طبیعتاً در مصداق زیان معنوی تماشاگران حادثه زیان‌بار نیز، قابل اعمال است، با این حال، با توجه به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، ممکن است تردید شود که در فرض زیان معنوی تماشاگر، به زیان‌دیده اصلی آسیب بدنی وارد شده و طبیعتاً، باید به وی دیه پرداخت شود، با توجه به این نکته و از آنجا که به موجب تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری^۳ زیان معنوی با دیه قابل جمع نیست، در نتیجه، تماشاگر نمی‌تواند به خاطر آسیبی که از طریق دیدن حادثه متحمل شده، مطالبه خسارت معنوی کند. به نظر می‌رسد باید در درستی این نتیجه، تردید کرد. ماده یاد شده، ناظر به این است که زیان‌دیده واحد نمی‌تواند افزون بر دیه، خسارت معنوی مطالبه کند، درحالی‌که در فرض مورد گفتگو، بحث بر سر این است که شخصی جدا از زیان‌دیده اصلی، زیان معنوی‌اش را مطالبه می‌کند. بنابراین،

مرتبط به منافع ممکن‌الحصول و نیز پرداخت خسارت معنوی شامل جرائم موجب تعزیرات منصوص شرعی و دیه نمی‌شود.»^۴ «أَنَّ الضَّرْرَ عِبَارَةٌ عَنْ فَوْتِ مَا يَجِدُهُ الْإِنْسَانُ مِنْ نَفْسِهِ وَ عَرْضِهِ وَ مَالِهِ وَ جَوَارِحِهِ، فَإِذَا نَقَصَ مَالَهُ وَ طَرَفَ مِنْ اطْرَافِهِ بِالْإِتْلَافِ أَوْ التَّلْفِ أَوْ زَهَقَ رُوحَهُ أَوْ هَتَكَ عَرْضَهُ بِالْإِخْتِيارِ أَوْ بِدُونِهِ، يُقَالُ: إِنَّهُ تَضَرَّرَ بِهِ، بَلْ يَعْذَرُ عَرَفًا عَدَمَ نَفْعٍ بَعْدَ تَمَامِيَةِ الْمُقْتَضَى لَهُ، مِنَ الضَّرْرِ إِيضًا.»، نائینی، ۱۴۱۸: ۱۲.

۱. نظریه مشورتی اداره حقوقی به شماره ۷/۵۹۴۷ به تاریخ ۱۳۶۸/۱۰/۳؛ به نقل از: غلامرضا شهری، نظریات اداره حقوقی از سال ۵۷ تا ۷۱، ج. ۱، ص. ۲۳.
۲. برای مشاهده نمونه‌هایی از این آراء ر.ک: (پروین، ۱۳۸۲: ۱۲۰) و (میرشکاری، ۱۳۹۹: ۷۵ به بعد).
۳. تبصره ۲ ماده ۱۴ ق.آ.د.ک: «منافع ممکن‌الحصول تنها به مواردی اختصاص دارد که صدق اتلاف نماید. همچنین مقررات

دیده است یا خیر. البته طبیعتاً، رابطه‌ای که بر مبنای غیراخلاقی و نامشروع بنا شده باشد، به صاحبان رابطه اجازه اقامه دعوا را نخواهد داد.

۳/۳ پیش‌بینی

در خصوص معیارهای ارائه شده برای احراز ورود خسارت بر تماشاگر که در نظام حقوقی ایالات متحده در قسمت پیشین به تفصیل مورد بررسی قرار گرفت، به نظر می‌رسد که قاعده ضربه معیار مناسبی برای به‌کارگیری در نظام حقوقی ایران نباشد، زیرا همان‌طور که اشاره گردید براساس تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۱۴ ق.آ.د.ک در صورت ورود آسیب فیزیکی به تماشاگر، او صرفاً می‌تواند دیه مطالبه نماید و امکان مطالبه خسارات معنوی وجود نخواهد داشت. بنابراین در صورت اعمال این قاعده دیگر امکان جبران خسارت معنوی ناشی از تماشای رویداد زیان‌بار وجود نخواهد داشت. معیارهای دیگر از جمله حضور تماشاگر در منطقه خطر یا مشاهده آنی خویشاوندان نزدیک نیز قابل طرح در معیار قابلیت پیش‌بینی هستند: بدین توضیح که یکی از مواردی که ورود آسیب به تماشاگر را برای عامل زیان قابل پیش‌بینی می‌سازد حضور در صحنه حادثه و مشاهده‌ی آنی این رویداد و نیز وجود رابطه‌ی خویشی نزدیک با زیان‌دیده اصلی است. بنابراین شاید بتوان ادعا کرد که مناسب‌ترین و کاربردی‌ترین معیار برای ارزیابی این نوع خسارت در شرایط کنونی نظام حقوقی ایران همان معیار قابلیت پیش‌بینی برای عامل زیان است.

همان‌طور که می‌دانیم، عامل زیان تنها مسئول خساراتی است که برای او یا حداقل در دید عرف قابل پیش‌بینی باشد. درباره‌ی لزوم این ویژگی اختلاف است اما در حقوق ایران قابل پیش‌بینی بودن خسارت را به دو دلیل در مسئولیت‌های غیرقراردادی شرط دانسته‌اند: اول این‌که در دید عرف آنچه بر حسب سیر طبیعی و متعارف امور از خطای شخص به بار می‌آید منسوب به اوست پس قابل پیش‌بینی بودن خسارت شرط احراز رابطه‌ی سببیت میان فعل زیان‌زننده و وقوع خسارت است

بگذریم، اما این واکنش تنها در برابر اتفاقات ساده قابل درک است و نمی‌توان آن را واکنش اصلی و غالب افراد از دیدن آسیب دیگران تلقی کرد. انسان متعارف، با دیدن به درد آمدن دیگری، قرارش را از دست می‌دهد و ناراحت می‌شود اما برای این‌که این ناراحتی، از دست دادن سلامتی تلقی شود لازم است که پیوند و رابطه‌ای میان زیان‌دیده و تماشاگر وجود داشته باشد و این رابطه تا حدی نزدیک باشد که بتوان از دید یک انسان متعارف ادعا کرد که تماشای آسیب دیدن او بر سلامت روحی و روانی تماشاگر اثر داشته است. به‌علاوه، تماشاگر باید ثابت کند که با زیان‌دیده اصلی چنان رابطه‌ای داشته که از تماشای لطمه دیدن او دچار آسیب روحی شده است. بدین ترتیب، صرف تماشای آسیب دیگری، زیان قابل جبران در نظام مسئولیت مدنی نیست، این اتفاق، زمانی زیان قابل جبران تلقی خواهد شد که ثابت شود میان تماشاگر و زیان‌دیده اصلی، رابطه‌ای از پیش موجود بوده است. مسلماً، مصداق برجسته و اصلی این رابطه، ارتباط خویشاوندی است. خویشاوندان، بیشترین علاقه و علقه را به یکدیگر دارند. بنابراین، بدیهی است که تماشای آسیب همدیگر برای آن‌ها دشوار است. طبیعتاً، هرچه رابطه خویشاوندی نزدیک‌تر باشد، احتمال وقوع زیان بیشتر است. با این‌حال، نباید خویشاوندی را در چارچوب قواعد ارث دید. در واقع، ممکن است فردی با توجه به این‌که در طبقه‌ای دورتر قرار دارد، جزء وراثت بالفعل شخص قرار نگیرد، اما از دیدن حادثه زیان‌باری که متوجه او شده، آسیب ببیند. جدا از این، نباید رابطه را محدود به رابطه خویشاوندی دانست. ممکن است شخص به دلیل رابطه‌ای مانند استاد و شاگردی، نامزدی و... از دیدن آسیب او، دچار زیان شود. بی‌تردید، در این فروض هم، باید به شخص اجازه مطالبه خسارت را داد. در واقع، علاقه و محبت، حقی نیست که قانون بتواند آن‌را اداره کند. برهمین اساس، قاضی باید خود را در جای تماشاگر حادثه گذاشته و تصور کند که به‌عنوان یک انسان متعارف، با توجه به پیوندی که با زیان‌دیده اصلی داشته، آیا از دیدن رنج او، زیان

نمی‌تواند به این بهانه که زیان‌دیده و یا اندازه زیان
برایش قابل پیش‌بینی نبوده از مسئولیت رهایی
یابد.

حال، با توجه به این مقدمه، باید دید که آیا زیان
تماشاگر برای عامل زیان قابل پیش‌بینی بوده است
یا خیر؟ در واقع، حضور خویشاوندان زیان‌دیده
اصلی در محل وقوع حادثه، عمدتاً به ندرت و از روی
اتفاق می‌باشد و کمتر می‌توان از آن به عنوان حادثه
قابل پیش‌بینی یاد کرد.

با این حال، حقیقت این است که برای کسی که
سبب تصادف در یک خیابان می‌شود، نوعاً حضور
آدم‌های دیگر و تماشای حادثه از سوی آن‌ها قابل
پیش‌بینی است، آنچه قابل پیش‌بینی نیست این
است که خویشاوند زیان‌دیده اصلی نیز، در میان
تماشاگران باشد. بنابراین، بحث، بیش از آن‌که دائر
مدار قابلیت پیش‌بینی اصل وقوع زیان باشد، بر سر
پیش‌بینی حضور شخص تماشاگر واجد شرایط در
محل حادثه است.

با توجه به این‌که اصولاً نویسندگان حقوقی
ضابطه مناسب برای تشخیص قابلیت پیش‌بینی را
معیار نوعی و تشخیص عرف مطرح کرده‌اند (فهمی،
۱۳۸۴: ۵۱) در این خصوص نیز باید به داوری عرف
رجوع نمود: به عنوان نمونه حضور والدین یا شخص
مورد اعتماد و دارای خویشاوندی نزدیک با کودکان
امری است که برای هر انسان متعارفی در جامعه
قابل پیش‌بینی است؛ بنابراین اگر در خیابان
حادثه‌ای برای کودکی رخ دهد حضور تماشاگری با
رابطه خویشاوندی بسیار نزدیک با او امری قابل
پیش‌بینی برای عامل زیان خواهد بود. همچنین در
برخی مکان‌هایی که به‌طور متعارف افراد با خویشان
خود حضور دارند مانند بیمارستان یا محیط اطراف
آن و ... این معیار قابلیت پیش‌بینی نوعی وجود
خواهد داشت.

و دوم این‌که ممکن است در تحقق تقصیر و
چگونگی سنگینی و سبکی آن موثر باشد پس اگر
زیانی برای یک انسان متعارف قابل پیش‌بینی نبوده
تقصیر نیست و برای مرتکب مسئولیت ایجاد
نمی‌کند (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۹۹ و ۳۰۰). براساس
همین دو معیار اصلی ارائه شده برای این شرط
می‌توان در بحث زیان وارده بر تماشاگر نیز استدلال
نمود در صورتی رابطه‌ی سببیت میان فعل زیانبار و
وقوع خسارت بر تماشاگر وجود خواهد داشت که
حضور تماشاگری با رابطه‌ی خویشاوندی نزدیک در
محل حادثه برای عامل زیان قابل پیش‌بینی بوده
باشد. در صورت قابلیت پیش‌بینی چنین امری رابطه
سببیت میان زیان وارده بر تماشاگر و فعل زیانبار
عامل زیان و نیز به تعبیر دیگر، تقصیر عامل زیان
احراز خواهد شد.

در فقه نیز فقها در آثار خود^۱ به صورت جزئی و
مصادیقی راجع به این مسئله سخن گفته‌اند و
غیرقابل پیش‌بینی بودن خسارت را سبب معافیت
مرتکب فعل زیانبار دانسته‌اند. از جمله آن‌ها در
مصدق روشن کردن آتش به قدر نیاز است که اگر
اتفاقاً شعله‌ور شود و باعث ایجاد خسارت به جان و
مال دیگری گردد روشن‌کننده به خاطر غیرقابل
پیش‌بینی بودن این خسارت ضامن نخواهد بود
(قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۲۲-۱۲۳). قابل مطالبه نبودن
خسارات غیرقابل پیش‌بینی از مواد مختلف قانون
مجازات اسلامی کنونی از جمله مواد ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸
و ۵۲۱ آن نیز قابل استنباط است.

با این حال، طبیعی است که نیازی به قابلیت
پیش‌بینی میزان زیان نیست؛ زیرا اهمیت پیش‌بینی
ضرر به دلیل اثری است که در تحقق تقصیر و
انتساب عرفی ضرر به فعل زیانبار دارد و پیش‌بینی
میزان ضرر و اهمیت آن در قلمرو ضمان مرتکب اثری
ندارد (فهمی، ۱۳۸۴: ۵۴). ایراد زیان به هر کسی به
هر اندازه‌ای ممنوع است؛ برای همین، عامل زیان

۱. الخميني، ۱۳۹۲: ۵۶۶ - ۵۶۷؛ شهيد الثاني ۱۳۸۶: ۲۵۹؛
الخوئي، بی‌تا: ۱۴۷؛ الشيخ الطوسي، ۱۳۸۷: ۱۰۲ - ۱۰۳؛ ابن
إدريس الحلي، ۱۴۱۰: ۴۹۴؛ المحقق الحلي، ۱۴۰۸: ۷۶۳.

در نتیجه با توجه به نوع زیان مشمول استثنای دوم نخواهد شد و برای انتساب آسیب وارده به تماشاگران همچنان قابلیت پیش‌بینی این زیان شرط خواهد بود.

۳،۴ نحوه ارزیابی و جبران زیان

پس رفع تردیدها پیرامون اصل وقوع زیان وارده به تماشاگران یک حادثه ناگوار و مباحث پیرامون احراز شرط قابلیت پیش‌بینی این زیان برای عامل آن در نظام حقوقی ایران نوبت به بررسی نحوه ارزیابی و محاسبه چنین خسارتی و در مرحله بعد نحوه جبران آن می‌رسد.

در ارتباط با ارزیابی و محاسبه این نوع خسارات، با توجه به این‌که یکی از مصادیق خسارات معنوی هستند و اصولاً خسارات معنوی به واسطه ماهیت کاملاً غیرمادی و شخصی بودنشان یکی از دشوارترین انواع خسارات در مرحله ارزیابی و محاسبه محسوب می‌شوند، نمی‌توان روش‌های یکسان و واحدی را برای همه موارد در نظر گرفت و لازم است در هر پرونده خاص کلیه عواملی را که در میزان خسارت و اثرگذاری آن بر زیان‌دیدگان دخیل است، مدنظر قرار داد. با این وجود پژوهشگران حوزه ارزیابی خسارات در سال‌های اخیر در تلاش هستند تا با استفاده از شاخصه‌های مختلفی که در ارتباط با طبقه‌بندی، حدود و شدت زیان، ویژگی‌های زیان‌دیده و زیان‌زننده، سطح و کیفیت زندگی فردی و اجتماعی و برخی از دیگر عوامل و نیز با استفاده از ابزارهای روان‌سنجی^۱ به ارزیابی نسبتاً دقیق‌تری از میزان خسارت وارده دست یابند. ابزارهای روان‌سنجی در واقع اسناد نظارتی‌ای محسوب می‌شوند که برای ارزیابی خلق و خوی فردی اشخاص و نیز اوضاع و احوال جاری و اخیر زندگی آن‌ها به کار می‌رود که مهم‌ترین مزیت استفاده از آن‌ها در قالب ارجاع به کارشناسان متخصص حوزه اعصاب و روان، توجه به ویژگی‌های شخصی زیان‌دیده و سیر تغییرات حاصله پس از وقوع زیان و همچنین

نکته دیگری که در بحث شرط قابلیت پیش‌بینی مطرح می‌شود استثنائات این قاعده است که عمدتاً در دو مورد زیان‌های عمدی و آسیب‌های بدنی مطرح شده است: بدین معنا که در این دو مورد قابلیت پیش‌بینی زیان از سوی عامل زیان اهمیتی ندارد و در هر حال عامل زیان مکلف به جبران خسارات وارده خواهد بود (غمامی، ۱۴۰۱: ۱۴۶). در مورد بررسی این استثنائات در بحث تماشاگر صرفاً می‌توان استثنای اول را پذیرفت. بنابراین در مواردی که فردی عمداً به دیگری آسیب می‌رساند قابلیت پیش‌بینی این امر که آیا فردی از خویشاوندان نزدیک او در محل حادثه حضور دارد یا خیر اهمیتی را از دست می‌دهد و در موارد ورود آسیب‌های عمدی در هر حال عامل زیان در برابر تماشاگران این حادثه که دارای رابطه به حد کافی نزدیک با زیان‌دیده هستند و از تماشای این حادثه سلامتی روحی خود را از دست داده‌اند، مسئول خواهد بود اعم از این‌که حضور آن‌ها را در محل حادثه پیش‌بینی می‌کرده است یا خیر اما پذیرش استثنای دوم در بحث تماشاگر دشوار است؛ زیرا این استثنا برای ورود آسیب بدنی به شخص زیان‌دیده‌ی اصلی مطرح شده است و در مورد جبران خسارات وارده بر زیان‌دیده‌ی اصلی نیازی به احراز قابلیت پیش‌بینی خسارت نیست و تمامی عواقب آسیب‌هایی بدنی (از جمله درد و رنج روحی ناشی از آسیب) را شامل می‌شود، اما در مورد آسیب‌های وارده به تماشاگران که از نوع زیان معنوی است شرایط عمومی و ضروری از جمله شرط قابلیت پیش‌بینی زیان همچنان بر اعتبار خود باقی است و باید احراز گردد. بنابراین اگر در اثر حادثه زیان‌بار آسیب‌های بدنی ولو شدید در زیان‌دیده‌ی اصلی ایجاد گردد برای مطالبه‌ی زیان معنوی ناشی از تماشای این صحنه برای تماشاگران باید شرط قابلیت پیش‌بینی خسارت احراز گردد و این مورد از موارد استثنائات مطرح شده نخواهد بود چراکه نوع زیان وارده بر تماشاگران در این فرض از نوع خسارات معنوی است نه بدنی و جسمانی

¹ Psychometric instruments.

ناگوار براساس این که شدت و نوع آسیب وارده در کدام طبقه قرار می‌گیرد، میزان خسارت تقویم می‌شود. مهم‌ترین مزیت این روش که سبب کاربرد و شهرت بیشتر آن شده است نوعی‌تر بودن نحوه ارزیابی است که با جمع‌آوری داده‌های زیاد و متنوع از افراد مختلف جامعه طبقه‌بندی‌ها و امتیازدهی‌ها انجام می‌شود؛ در نتیجه این طبقات و امتیاز بندی‌ها منعکس‌کننده‌ی خصوصیات نوعی مردم یک جامعه -البته در گروه‌های مشابه هم- از بعد روحی و روانی است. (Liarena, 2018: 103). بنابراین برای قضات در ارزیابی اطمینان بیشتری ایجاد می‌کند. در عین حال قضات نتیجه ارزیابی کارشناسان مربوطه را با در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص هر پرونده تعدیل می‌کنند.

پس از ارزیابی میزان و شدت جراحات وارده نوبت به نحوه جبران آسیب‌های وارده می‌رسد. به‌طور کلی در ارتباط با شیوه‌های جبرانی خسارات معنوی، ۴ روش اصلی و شناخته شده مطرح می‌شود که به ترتیب اولویت عبارتند از: ۱. اعاده وضع یا بازگرداندن زیان‌دیده به وضعیت پیش از وقوع زیان ۲. پرداخت غرامت یا جبران خسارت از راه دادن معادل ۳. خسارات اسمی و ۴ خسارات تنبیهی (Lawson, 1980: 5).

اگر در پرونده‌ای امکان اعاده‌ی وضع روحی فرد آسیب‌دیده به حالت قبل از ورود آسیب وجود داشته باشد، مثلاً با پرداخت هزینه‌های درمانی و جلسات مشاوره، مصرف داروهای خاص، رفتن به سفر یا فعالیت‌های ورزشی یا تفریحی دیگر، انجام فعالیت‌های خیریه یا عام‌المنفعه برای تسلی روحی زیان‌دیده، اعلام رسمی عذرخواهی و ... انتخاب این روش‌ها براساس نظرات کارشناسان و متخصصان و با در نظر گرفتن نوع حادثه و ویژگی‌های زیان‌دیده و زنده‌مرحج خواهد بود. در مرحله بعد و در صورت عدم امکان اعاده‌ی وضع روحی زیان‌دیده به حالت قبل، پرداخت معادل خسارت براساس میزان و

سهولت، سادگی، سرعت و دقت در ارزیابی و تحلیل رفتار زیان‌دیدگان است (عبدی، ۱۴۰۱: ۴۹۴-۴۹۸). سه مورد از رایج‌ترین این ابزارها به‌طور خاص در زیان‌های معنوی و روحی بسیار مورد توجه قرار گرفته است ۱. روش تحلیل و مقایسه وضعیت خلق و خوی (POMS)^۱ ۲. روش منطقه‌ی بهینه‌ی عملکرد فرد (IZOF)^۲ و ۳. روش نمره‌دهی نمایی براساس شدت جراحات (EISS)^۳ است. (Liarena, 2018: 102-103). روش اول براساس یک پرسشنامه ۶۵ آیتمی از وضعیت روحی و حالات خلق و خوی شامل میزان تنش، عصبانیت، افسردگی، توانایی و قدرت، گنجی و خستگی و ... زیان‌دیده قبل و بعد از وقوع حادثه مورد ارزیابی متخصص قرار می‌گیرد و براساس آن میزان و شدت آسیب وارده و اثراتی که بر زندگی و فعالیت زیان‌دیده داشته است، به‌دست می‌آید. در روش دوم سطوح حداقل و حداکثر فعالیت یا عملکرد و یا شاخص‌های عاطفی و رفتاری هر شخص مورد بررسی قرار می‌گیرد هرچقدر نتایج ارزیابی‌ها نشان دهد که زیان‌دیده از نقطه بهینه فعالیت یا عملکرد روزانه خود دورتر شده است به میزان بیشتری از زیان‌های معنوی رای داده می‌شود. این روش به ویژگی‌های خاص زیان‌دیده توجه دارد اما روشی بسیار وقت‌گیر و هزینه‌بر خواهد بود که در بسیاری از مواد اطلاعات جزئی از وضعیت زیان‌دیده قبل از وقوع زیان در دسترس نیست در نتیجه زیاد مورد استقبال قضات قرار نگرفته است (Liarena, 2018: 102). در روش سوم که روش بسیار ساده‌تر و رایج‌تری است و به‌نظر می‌رسد در بحث آسیب وارده به تماشاگران نیز به‌نحو کارآمدتری می‌تواند میزان و شدت آسیب وارده را ارزیابی نماید، به‌جای توجه به ویژگی‌های فردی و سابقه‌ی وضعیت روحی و روانی شخص، بر خود آسیب و شدت آن تمرکز می‌شود و شدت جراحات وارده براساس تروماهای تجربه شده توسط اشخاص مختلف طبقه‌بندی می‌شود و به هر طبقه امتیاز یا نمره‌ای اختصاص داده می‌شود. بعد از ورود حادثه

۳. Exponential injury severity score (EISS).

۱. Profile of mood states (POMS).

۲. Individual zone optimal functioning (IZOF).

اوضاع و احوال هر قضیه تعیین خواهد کرد...» این اختیار به لحاظ قانونی به قضات داده شده است که در ارتباط با نحوه‌ی ارزیابی و طریقه جبران با در نظر گرفتن شرایط هر پرونده خاص مناسب‌ترین روش‌ها انتخاب شود؛ لذا می‌توان با اختیار حاصله از این ماده و با استفاده از مطالعات تطبیقی و تجربیات دیگر کشورها این پیشنهاد را داد که برای ارزیابی میزان آسیب وارده به تماشاگران، از روش نمردهی نمایی براساس شدت جراحات (به‌واسطه مزایایی که توضیح داده شد) استفاده نمود و برای نحوه‌ی جبران، استفاده از شیوه‌هایی که امکان اعاده‌ی وضعیت روحی فرد آسیب‌دیده به حالت قبل از زیان را فراهم آورد، در اولویت خواهد بود.

۴ نتیجه‌گیری

گاهی در زندگی اتفاق می‌افتد که با صحنه ناخوشایندی از وقوع حوادث ناگوار روبه‌رو می‌شویم که تماشای آن اثر منفی زیادی بر سلامت روحی و روانی ما خواهد گذاشت. سوالی که در این خصوص در میان نویسندگان حقوق مسئولیت مدنی مطرح شد این بود که آیا می‌توان خسارات و آسیب‌های روحی ناشی از تماشای این‌گونه حوادث را از عامل زیان مطالبه کرد؟ علی‌رغم مخالفت‌هایی که در خصوص پذیرش خسارات معنوی و حدود و مصادیق آن در نظام حقوقی آمریکا وجود داشت رفته رفته

شدت آسیب وارده مدنظر محاکم قرار خواهد گرفت. در برخی از موارد این شیوه امکان‌پذیر یا مناسب نیست یا میزان ضرر قابل توجه نبوده یا قابل اثبات نیست در این‌گونه موارد به‌منظور اعلام محق بودن خواهان و محکومیت خوانده، محاکم در کامن‌لا مبلغی بسیار ناچیز که از لحاظ مالی ارزش قابل توجهی ندارد را به نحو سمبلیک به نفع زیان‌دیده تعیین می‌نمایند. در مواردی که ایراد آسیب، عمدی یا توأم با سوء نیت بوده باشد نیز محاکم کامن‌لا در کنار خسارت جبرانی تعیینی، خسارت تنبیهی را نیز برای مجازات مرتکب و ایجاد بازدارندگی از چنین رفتارهایی مورد حکم قرار می‌دهند (Lawson, 1980: 5).

در نظام حقوقی ایران درخصوص نحوه‌ی ارزیابی و نیز جبران آسیب‌های روحی وارده به زیان‌دیدگان مطالب صریحی در قوانین درج نشده است. در رویه‌ی قضایی ایران، از دو روش، بیشتر استفاده می‌شود: یکی عذرخواهی^۱ و دیگری، پرداخت پول^۲ که در غالب موارد بدون تصریح به این‌که چگونه به چنین میزانی رسیده‌اند، حکم می‌نمایند. در ماده‌ی ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ بر امکان استفاده از این دو روش تأکید شده است. با توجه به این‌که براساس ماده‌ی ۳ ق.م.م: «دادگاه میزان زیان و طریقه و کیفیت جبران آن را با توجه به

۱. برای نمونه، در دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۷۰۱۰۰۹۳۲ مورخ ۱۳۹۲/۸/۲۶ شعبه ۵۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، از الزام به عذرخواهی و درج در روزنامه به عنوان شیوه جبران خسارت معنوی استفاده کرده است.

در دادنامه‌ی شماره‌ی ۸۹۰۰۲۰۰ به تاریخ ۸۹/۳/۱۸ صادره از سوی شعبه‌ی ۲۹ دادگاه عمومی حقوقی مجتمع قضایی شهید بهشتی تهران مندرج در پرونده‌ی کلاسه ۳۲۶/۲۹/۸۸ چنین آمده است: «... لذا این دادگاه با احراز ورود خسارت معنوی به خواهان از این حیث مستنداً به مواد ۱ و ۲ و ۳ قانون مسئولیت مدنی حکم بر الزام خوانده به عذرخواهی از نامبرده با درج در یکی از جراید کثیرالانتشار صادر و اعلام می‌نماید...». شعبه‌ی ۱۱ دادگاه عمومی حقوقی مشهد به موجب دادنامه‌ی شماره‌ی ۹۸۰۹۹۷۷۵۷۶۱۰۱۳۷۶ از همین روش استفاده کرده و به شرح ذیل رای داده است: «... لذا دادگاه نظر به مراتب

فوق با احراز تأخیر در پرواز هواپیما ... حکم به الزام شرکت هواپیمایی ... به عذر خواهی از خواهان ... در یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار همزمان با درج حکم در آن روزنامه صادر و اعلام می‌نماید...»

۲. به عنوان نمونه دادنامه‌ی شماره‌ی ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۶۱۰۰۰۲۹ به تاریخ ۱۳۹۱/۱/۷ از سوی شعبه‌ی ۱ دادگاه عمومی حقوقی تهران مندرج در پرونده‌ی کلاسه ۸۷۰۹۹۸۰۲۲۶۱۰۱۲۹۷ چنین صادر می‌شود: «... آقای دکتر س.ز. در تشخیص بیماری هموفیلی آقای محمدمهدی دچار اشتباه تشخیص گردیده است ... دادگاه به استناد مواد ۲۱ و ۲۰ قانون مسوولیت مدنی خوانده را به پرداخت پنج درصد دیه کامل مرد مسلمان بابت خسارات معنوی محکوم و اعلام می‌دارد.»

قرار گرفته است. این معیار از یک سو با شرایط عمومی مطالبه‌ی خسارت که یکی از آن‌ها قابلیت پیش‌بینی است هماهنگ می‌باشد و در نظام حقوقی ما هم براساس مواد مختلف ق.م.ا و دیگر قوانین مورد پذیرش واقع شده است و از طرف دیگر معیاری نسبتاً جامع است که معیارهای دیگر از جمله مشاهده‌آنی خویشاوندان نزدیک و حضور در محدود خطر را نیز در بر می‌گیرد. در خصوص رابطه خویشاوندی نیز باید به معیار عرفی مراجعه نمود و خویشاوندی مورد نیاز در طبقات ارث محدود نمود همچنین در خصوص مفهوم تماشا که در نظام حقوقی امریکا محدود به دیدن نیست و هر نوع درک کردن از جمله شنیدن را می‌تواند در بر گیرد، به نظر می‌رسد که می‌بایست این تحلیل را پذیرفت تا افرادی را که دارای بینایی نیستند شامل شود. بدین صورت طبق نظام مسئولیت مدنی حقوق ایران نیز مانعی بر سر راه پذیرش این نوع خسارات روحی تماشاگر حادثه و صدور رأی بر لزوم جبران آن با توجه به مجموع مطالب مطرح شده، وجود نخواهد داشت. از میان روش‌های مختلف جبران این خسارت نیز رای دادن به شیوه‌هایی که تا حد امکان وضعیت روحی زیان‌دیده را به قبل از وقوع حادثه بازگرداند، نسبت به شیوه‌هایی چون صرف اعلام عذرخواهی یا پرداخت مستقیم مبلغی پول بدون توجیه چرایی میزان آن، مرجح خواهد بود. این روش‌های اعاده‌ای وضعیت روحی به‌ویژه با توسعه علوم روان‌شناسی در سال‌های اخیر توسعه یافته و از تنوع زیادی نیز برخوردار است که در هر پرونده خاص با در نظر گرفتن شرایط خاص همان پرونده قابل را دادن است.

رویه قضائی این کشور به سمت پذیرش قابل جبران بودن خسارات معنوی و مصادیق مختلف آن حرکت نمود که یکی از این مصادیق خسارت وارده ناشی از تماشای حادثه زیان‌بار بود. مهم‌ترین مانع بر سر راه قابلیت جبران این نوع خسارات معیار ارزیابی آن بود. در این راستا معیارهای مختلفی شامل «قاعده-ی ضربه»، «محدوده‌ی خطر»، «قابلیت پیش‌بینی» ارائه شد. نظری که در سال‌های اخیر برای قابلیت جبران خسارت روحی تماشاگر حادثه بیشتر مورد پذیرش قرار گرفته است، مشاهده‌ی آنی خویشاوندان نزدیک است. «خویشاوندی» را نباید به معنای محدود خود در بحث ارث محدود نمود و «مشاهده» را هم نباید به معنای مضیق «دیدن با چشم» محدود کرد بلکه برای تشخیص هر دو مفهوم، معیار عرفی ملاک عمل خواهد بود.

در نظام حقوقی ایران نیز باتوجه به پذیرش قابلیت جبران خسارات معنوی و همچنین به رسمیت شناختن حق بر سلامتی توسط قانون‌گذار در ماده‌ی ۱ ق.م.م.تردیدی پیرامون پذیرش قابلیت جبران خسارات معنوی ناشی از تماشای یک حادثه زیان‌بار باقی نمی‌ماند اما آنچه بیشتر مورد تردید و ابهام قرار دارد معیار مناسب برای ارزیابی این نوع خسارات است. از میان معیارهای مطرح شده در نظام حقوقی امریکا، قاعده ضربه به واسطه‌ی منع جمع میان دیه و خسارت معنوی نمی‌تواند معیار مناسبی در نظام حقوقی ایران باشد و به نظر می‌رسد که مناسب‌ترین معیار برای این نوع خسارت «قابلیت پیش‌بینی» حضور تماشاگری است که رابطه نزدیک با فرد آسیب‌دیده داشته و در اثر تماشای حادثه، سلامت روحی و روانی او تحت تاثیر

منابع

- Abdi, Mona, (2022), Uncertain Damages in the Unites States Legal System and Re-thinking in Iranian Legal System, Tehran: Entesharco, 1st edition. [In Persian]
- Akhoundi, Mahmoud, (2003) Criminal procedural code, Vol: 1, Tehran, Samt pub. [In Persian]
- Bell, Peter A, (1984), The Bell Tolls: Toward Full Tort Recovery for Psychic Injury, University of Florida Law Review, 36(32).
- Bojnourdi, Mirza Hassan, (1998), Alghavaed-ol-feghhiyeh, Vol: 1, Hadi pub [In Arabic]
- Clark, Andy, (2001), "Interested Adults" with Conflicts of Interest at Juvenile Interrogations: Applying the Close Relationship Standard of Emotional Distress, University of Chicago Law Review, vol: 68.
- Fahimi, Aziz-allah, Foreseeability of loss in Civil Responsibility, (2004), Law Views Quarterly, Vol: 34,35.
- Flora, Colin E, (2011-2012), Special Relationship Bystander Test: A Rataln Alternative to the Closely Related Requirement of Negligent Infliction of Emotional Distress for Bystanders, Rutgers Law Record, The Internet Journal of Rutgers School of Law, 39.
- Ghamami, Majid, (2022), Foreseeability of loss in Civil Responsibility, Enteshar co. Tehran [In Persian]
- Ghasemi, Mohsen, (2010), The Role of Foresee ability of Loss in Contractual and non-contractual liability, International Legal Research Journal, Vol: 7. [In Persian]
- Givelber, Daniel, (1982), The Right to Minimum Social Decency and the Limits of Evenhandedness: Intentional Infliction of Emotional Distress by Outrageous Conduct, Columbia Law Review, vol: 82.
- Goldberg, John and Anthony Sebok, and Benjamin Zipursky, (2016) Tort Law Responsibilities and Redress, Wolters Kluwer; 4th edition.
- Goldberg, John c. p. & Benjamin C. Zipursky, (2012), The Oxford Introductions to U.S. Law Torts, Oxfords University Press.
- Helli, Ebn-e- Edris, Alsaraer, (1989), Vol: 2, Islamic publication institute. [In Arabic]
- Herring, Terri Krivosha, Note, (1983), Administering the Tort of Negligent Infliction of Mental Distress: A Synthesis, 4 Cardozo Law Review, vol: 4.
- Katouzian, Nasser, (1998), non-contractual liability (civil liability), Tehran publication institute, 8th edition. [In Persian]
- Keefe, Lauren, (2002), Tort Law - New Mexico Limits Recovery of Negligent Infliction of Emotional Distress to Sudden, Traumatic Accidents - Fernandez v. Walgreen Hastings Co., New Mexico Law Review, 30(2).
- Keeton, W. Page, (1984), Prosser and Keeton on the Law of Torts, West pub, 5th ed.
- Kestin, Howard H. (1996), The Bystander's Cause of Action for Emotional Injury: Reflections on the Relational Eligibility Standard, Seton Hall Law Review, vol: 26.
- Khoei, Abolghasem, (without date), Menhaj-ol-salehin, Vol: 2, Khoei-ol-Eslamiyeh Institute. Qom [In Persian]
- Givelber, Daniel, (1982), The Right to Minimum Social Decency and the Limits of

- Khomeini, Seyed Ruhollah, (2013), *Tahrir-ol-vasileh*, Vol: 2, Imam Khomeini Editing and Publishing Institute. [In Persian]
- Kircher, John J, (2007), *The Four Faces of Tort Law: Liability for Emotional Harm*, *Marquette Law Review*, 90(4).
- Krejci, Stephan, (2015), *Is General Negligence the New Exception to the Florida Impact Rule?* *Florida A& M University Law Review*, 10(2).
- Lawson, F.H, (1980), *Remedies of English Law*, London: Butterworth, 2nd edition.
- Liarena, Zharama, (2018), *The Implementation of moral Damages Based on Calculation Exponential Injury Severity Score for Procedural Torts*, *U.s-China Law Review*, 15 (2).
- Magruder, Calvert, (1936), *Mental and Emotional Disturbance in the Law of Torts*, *Harvard Law Review*, vol: 49.
- Marlowe, Douglas B, (1988), *Comment, Negligent Infliction of Mental Distress: A Jurisdictional Survey of Existing Limitation Devices and Proposal Based on an Analysis of Objective Versus Subjective Indices of Distress*, *Villanova Law Review*, 33(5).
- Mir Shekari, Abbas, (2020), *A practical treatise on civil responsibility*, Entesharco, Tehran. 3rd edition. [In Persian]
- Mohaghegh Helli, (1987), *Sharaye-ol-eslam*, Vol: 4, Esmaeelian pub. [In Persian]
- Najafi Khansari, Mousa, (1997), *Maniat-ol-taleb*, Vol: 2 & 3, Islamic publication institute. [In Arabic]
- Nolan, Virginia E. & Edmund Ursin, (1982), *Negligent Infliction of Emotional Distress: Coherence Emerging from Chaos*, *Hastings Law Journal*, 33(3).
- Parvin, Farhad, (2003), *Moral Damages in Iranian Legal system*, Ghoghnoos pub. [In Persian]
- Prosser, William L, (1939), *Intentional Infliction of Mental Suffering: A New Tort Law*, *Michigan Law Review*, 37(6).
- Shahid Sani, (1991), *Sharh-e-lomee*, Vol: 10, The Islamic Publication Office of Qom Seminary. [In Arabic]
- Sampedro, David, (1996), *When Living as Husband and Wife Isn't Enough: Reevaluating Dillon's Close Reakation-ship Test in Light of Dunphy v. Gregor*, *Stetson Law Review*, Vol. XXV.
- Segal, Lester E., (1995), *Recovery for Direct Negligent Infliction of Emotional Distress: The Impact Rule, or a Better Idea?* *Florida Bar Journal*, vol: 69.
- Tousi, Sheikh Mohammad Hasan, (2008), *Al-mabsout*, Vol: 3, Maktabat-ol-mor-tazavieh publication. [In Arabic]